אריאל שפירא

יציאה לחוץ לארץ לצורך טיול

ראשי פרקים

הקדמה
סוגיות הגמרא
א. הגמרא בעבודה זרה ובכתובות
ב. הגמרא בקידושין
ג. הגמרא בגיטין
ד. הגמרא במועד קטן
טעם האיסור
בירור ההלכה
א. שיטת הרמב"ם
ב. פסיקת השולחן ערוך
האיסור לכהנים
סיכום

הקדמה

מבוכה רבה שוררת בציבור ביחס לשאלת היתר היציאה לחו"ל.

מחד – רווחת התפיסה החינוכית-הלכתית, האוסרת יציאה מהארץ לצורך טיול וכיו"ב. תפיסה זו רואה בעזיבת הארץ סוג של בגידה בה, מעין הליכה לרעות בשדות זרים[1]. מאידך, נתקל הציבור בתופעות של גדולי תורה ואדמו"רים היוצאים למנוחה בחו"ל, ובהיתרים מהיתרים שונים ליציאה לצורך זה. ברבים מהמקרים לא ברור האם ההיתרים המושמעים חדשים לבקרים הם בעלי בסיס הלכתי איתן, או שמא אינם אלא נסיונות צידוק למציאות בשטח, מציאות בה בפועל רבים הם היוצאים לטיולים בחו"ל.

תכליתו של מאמר זה היא עיונית בלבד, ללא התיימרות לפסוק הלכה לאיסור או להיתר. ברצוני רק להציג את ההיבטים ההלכתיים השונים של שאלה זו ולבחון אותם מראשיתם, ועל כן פתחתי מחדש את סוגיות הגמרא הרלוונטיות, אעפ"י שפסיקתו של השו"ע ברורה בעניין זה[2].

1 עיין, למשל, תשובתו של הרב שלמה אבינר בעניין זה (שאל-נא, שאלות של בני נעורים, עמ' 208).
2 אמנם, יש שדחו כל נסיון ללמוד מחדש את הסוגיות, בטענה שלאחר פסיקתו של השו"ע בעניין אין לאיש את הסמכות הנדרשת להתחקות אחר יסודות הדין מתוך מגמת פסיקה למעשה – על אף שפסיקת השו"ע

עוד נעיר, כי ברקע הדיון תעמוד תמיד החלוקה בין שני מישורי האיסור:
א. איסור היציאה כנגזרת מן האיסור הכללי לכל יהודי.
ב. דיון בגדר האיסור במעגל מצומצם יותר, במסגרת האזהרה לכהנים שלא להיטמא (במקרה זה – בטומאת ארץ העמים).

סוגיות הגמרא

א. הגמרא בעבודה זרה ובכתובות

אגב דיון מקומי בעניין איסור הניה לע"ז מביאה הגמרא (יג ע"א) ברייתא:

> הולכין ליריד של עובדי כוכבים, ולוקחין מהם בהמה עבדים ושפחות, בתים ושדות וכרמים, וכותב ומעלה בערכאות שלהן, מפני שהוא כמציל מידם; **ואם היה כהן – מטמא בחוצה לארץ לדון ולערער עמהם**... ומיטמא ללמוד תורה ולישא אשה.

לכאורה עוסקת הגמרא דווקא באיסור היציאה לכהן מצד טומאת ארץ העמים, ולא באיסור הכללי לכל ישראל; אלא שדיוק זה מעורר תמיהה, מתוך השוואה לגמרא בכתובות (קיא ע"א):

> ההוא גברא דנפלה ליה יבמה בי חוזאה. אתא לקמיה דר' חנינא, אמר ליה: מהו למיחת וליבמה? אמר ליה: אחיו נשא כותית ומת – ברוך המקום שהרגו! והוא ירד אחריו?! אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

וקשה: מדוע בע"ז התירה הגמרא לכהן לצאת לחו"ל כדי לישא אשה, ואילו במסכת כתובות אוסרת הגמרא לישראל לצאת ולייבם את אשת אחיו בחו"ל – וכי חמיר דין ישראל מדין הכהן?

כדי לענות על קושיה זו יש להקדים את דברי התוספות[3] בסוגייתנו:

> ללמוד תורה ולישא אשה – פירוש, ודעתו לחזור לא"י; דאילו אין דעתו לחזור אמר בכתובות פרק בתרא (קיא ע"א): "אחיו של זה נשא עובדת כוכבים ומת – ברוך המקום שהרגו! וזה ירד אחריו לחוצה לארץ?!".

עפ"י חילוקו של התוס' מסביר הרב חיים סבתו ("יציאה לחוץ לארץ", תחומין ט, עמ' 259), כי ישנו רובד ראשוני של איסור לכל ישראל, שהוא איסור לכל יציאה שלא על מנת לחזור; באופן כזה אין היתר לצאת אפילו לצורך נשיאת אשה, כפי שעולה מהגמרא בכתובות – "ברוך המקום שהרגו". ברם, בנוסף לכך קיים איסור מיוחד לכהנים מצד הטומאה שגזרו חז"ל על

הוזכרה אגב הלכות חול המועד ולא באופן ישיר – והדיון הלגיטימי היחיד האפשרי הוא בירור הפרטים הכלולים בגדר ה'מצוה' שבעבורה התיר השו"ע לצאת מן הארץ; ראה, למשל, תגובתו של הרב משה גנץ למאמרו של הרב אליעזר שנקולבסקי (מספרא לסייפא גליון 47, עמ' 192), ועיין התייחסותנו לקמן.

3 כעין זה איתא גם במאירי על אתר.

ארץ העמים. איסור זה של הכהנים, באופן פשוט, אינו מבדיל בין יציאה לזמן מוגבל או לתקופה ממושכת, שכן כבר בעצם יציאתו נטמא הכהן, אלא שבכה"ג שהכהן יוצא לשאת אשה, ללמוד תורה וכדומה – היקלו עליו חכמים והתירו לו להיטמא.

נמצא, שלכהן יהיה מותר לצאת את הארץ רק לזמן מוגבל (מצד האיסור הכללי), ורק לצורך מיוחד כגון נשיאת אשה (מצד איסור הטומאה). לעומת זאת, לישראל יהיה מותר לפי זה לצאת לכל צורך שהוא, כל עוד מדובר ביציאה לתקופה מוגבלת.

חילוקו של התוס' – לפיו האיסור המוזכר בגמרא בכתובות הינו דווקא ביציאה קבועה – אכן מוכח, לכאורה, מעיון בגמרא שם:

א. מן השימוש בביטוי 'למיחת', שהוראתו ירידה לצורך מגורים (בניגוד ל'ליזיל' או 'למיפק').

ב. מעצם השוואתו לאחיו, שיצא מן הארץ[4] כדי לשאת אשה בחו"ל ונשאר שם עד יום מותו.

ג. יש שרצו להוכיח גם מהמשך הגמ', שם אומר רב יהודה בשם שמואל: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות". מהשוואת האיסורים ("כשם... כך") עולה, לכאורה, כי שניהם עוסקים באותו סוג יציאה[5], ונראה כי האיסור לצאת מבבל הינו דווקא לקביעות; דהנה, בטעם האיסור כתב רש"י: "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד". מנימוק זה משמע שהכוונה היא באמת ליציאה קבועה מבבל למגורים במקום אחר, וכפי שמדגיש רש"י בהמשך (כתובות קיא ע"א, ד"ה 'דנפק'), ביחס לדברי הגמ' המספרת כיצד נידה רב יוסף אדם שעזב את ישיבתו: "ההוא דנפק מפומבדיתא לבי כובי" – "לגור שם". נמצא, אפוא, כי גם האיסור על יציאה מא"י, שהושוה ליציאה מבבל, איננו מתייחס ליציאה זמנית אלא לירידה מהארץ לצמיתות[6].

בירושלמי (מו"ק פ"ג ה"א) מובא הסיפור על ר' חנינא בשינויים מסויימים, ועוד נטפל בכך בהמשך.

ב. הגמרא בקידושין

אגב הדרכותיה בעניין מצות כיבוד אם, מביאה הגמרא בקידושין (לא ע"ב) את המעשה המפורסם באימו של ר' אסי:

> רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה. אמרה ליה: בעינא תכשיטין! – עבד לה. בעינא גברא! – נייעין לך. בעינא גברא דשפיר כותך! – שבקה ואזל לארעא דישראל. שמע דקא אזלה אבתריה, אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ? אמר ליה: אסור. לקראת אמא, מהו? אמר ליה: איני יודע. [אתרח] פורתא, הדר אתא. אמר ליה: אסי,

4 כך משמע מן ההשוואה למקבילה בירושלמי (מו"ק פ"ג ה"א) המצוטטת להלן.

5 כן מסתברת גם דעת בעל פאת השולחן (הלכות א"י סי' א, בית ישראל סק"ח), אם כי הוא למד מתוך ההשוואה פרט אחר, והסיק שהאיסור הינו דווקא על פעולת היציאה ולא על מצב השהיה בחו"ל, ונפ"מ לאדם שנולד כבר בחו"ל וכדומה.

6 כ"ש אם נסביר, שהאיסור לצאת מבבל נובע מהעשה שלמד רב יהודה מן הפסוק "בָּבֶלָה יוּבָאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" (ירמיה כז, כב) – כפי שהבין הרמב"ם (מלכים פ"ה הי"ב) – שאז ודאי שהאיסור הוא איסור עליה קבועה לארץ, כלומר מגורים בה במקום בבבל.

נתרצית לצאת? – המקום יחזירך לשלום. אתא לקמיה דרבי אלעזר, אמר ליה: חס ושלום, דלמא מירתח רתח? אמר ליה: מאי אמר לך? אמר ליה: המקום יחזירך לשלום. אמר ליה: ואם איתא דרתח לא הוה מברך לך. אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי, אמר: אי ידעי לא נפקי.

שתי שאלות שאל ר׳ אסי את ר׳ יוחנן רבו במהלך הדו-שיח שנערך ביניהם. בתחילה שאל אותו ר׳ אסי: ״מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ?״; ומשהשיב רבי יוחנן בשלילה, שאל שנית: ״לקראת אמא מהו?״, ועל כך ענה לו רבי יוחנן: ״איני יודע״. מה פשר שתי השאלות, ומהי הסיבה להסתפקותו של ר׳ יוחנן? – נראה שיש בכך מחלוקת ראשונים:

רש״י על אתר מסביר: ״**נתרצית לצאת** – סבור היה שדעתו לחזור למקומו לבבל. **יחזירך לשלום** – עד מקומך״. כלומר, רש״י תפס שר׳ יוחנן הבין בדברי רב אסי שכוונתו לחזור לבבל לצמיתות, ולא רק לצאת לקבל פני אימו. נראה שאף תוס׳ ר״י הזקן הלכו בכיוון זה, מדכתבו, ז״ל: ״נתרצית – שחשב שלא היה רוצה לכבוד אימו אלא שרוצה לחזור״.

לפי״ז צריך להבין מה פשר שתי השאלות. פירוש זה מבהיר, אמנם, מדוע התלבט ר׳ יוחנן בשאלה האם מותר לצאת משום כבוד אימו; דבשלמא אי נימא שהשאלה היתה על יציאה על מנת לדור שם – ניחא, אך אם נאמר שכל הדיון היה על יציאה זמנית – קשה, שהרי אפילו לסחורה התירו בגמ׳ במו״ק (יד ע״א) לצאת, כפי שנראה להלן, וכ״ש משום כבוד אביו ואימו, ועוד – מאי שנא האי מצוה ממצות נשיאת אשה ותלמוד תורה דשנינו בעבודה זרה שמותר לצאת לצורכם. ברם, עדיין קשה לשיטת רש״י ור״י הזקן:

א. הביטוי ״לקראת אמא״ אינו מתפרש יפה בצורה של יציאה לדור בחו״ל.

ב. מה עלה בדעתו של רב אסי כששאל לראשונה את ר׳ יוחנן ״מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ?״, כלום חשב שמותר לצאת מהארץ לצמיתות סתם?!

אמנם, לפירושו של תוס׳ ר״י הזקן לא קשה, כי לדעתו היה מעין ״קצר בתקשורת״ בין ר׳ יוחנן לרב אסי: מלכתחילה לא התכוון רב אסי, כמובן, אלא ליציאה קצרה לצורך כיבוד אימו – אך ר׳ יוחנן חשב ששאלותיו של רב אסי מתייחסות ליציאה קבועה, ולכן אסר בראשונה והסתפק בשניה. גם הקושי הראשון נפתר בשיטת ר״י הזקן, כיון שכוונת רב אסי אכן היתה רק לצאת לקראת אימו ולשוב.

מ״מ, בר פלוגתא לרש״י ור״י הזקן בהסבר סוגיה זו הוא המאירי, וז״ל בבית הבחירה על אתר: ״אע״פ שהמצות לא ניתנו לדחות מפני כבוד אב ואם, כמו שיתבאר – מכל מקום מותר לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לצאת לקראת אביו או לקראת אמו וכן לשאר מיני כבוד״; המאירי הבין את כל הסוגיה כעוסקת ביציאה זמנית.

דרך נוספת בביאור ספקו של ר׳ יוחנן מעלה המנחת חינוך (מצוה ריב אות א). המנחת חינוך מסביר, שבעצם הסתפק ר׳ יוחנן במחלוקת התוס׳ והשאילתות במסכת ע״ז (יג ע״א, תוס׳ ד״ה ׳ללמוד׳) אי דווקא לצורך נשיאת אשה ולימוד תורה הותרה יציאה לחו״ל – כדעת התוס׳, או שלכל מצוה נמי שרי – כדעת השאילתות, ורב אסי יצא כיון דקים ליה כשיטת השאילתות[7].

הסבר אפשרי נוסף בסוגיה מעלה המהרי״ט בחידושיו כאן. המהרי״ט לשיטתו, עליה נרחיב בהמשך, מסביר שהסוגיה דנה רק באיסור יציאה לכהנים, ודווקא לרב אסי שהיה

7 עוד ניתן אולי להסביר, שר׳ יוחנן הסתפק במעמדו של רב אסי, אי חשיב כבני א״י שאסור להם לצאת, או כבני חו״ל שבאו רק ללמוד בארץ ולשוב מיד; ועיין לקמן, בהסברם של רש״י והראב״ד לסוגיה בגיטין.

כהן[8]. המהרי"ט מוכיח את טענתו, לפיה הסוגיה דנה באיסור יציאה לכהנים מצד טומאת ארץ העמים, עפ"י סוגיה מקבילה בירושלמי שם נדונה השאלה במפורש לגבי היתר יציאה לכהן, וז"ל הירושלמי (ברכות פ"ג ה"א):

מהו שיטמא כהן לכבוד אביו ואמו? רבי יסא שמע דאתת אימיה לבוצרה. אתא, שאל לרבי יוחנן: מהו לצאת? אמר ליה: אם מפני סכנת דרכים – צא; אי משום כיבוד אב ואם – איני יודע. אטרח עליו רבי יוחנן, ומר: אם גמרת לצאת – תבוא בשלום.

ג. הגמרא בגיטין

לשון הגמרא בגיטין (עו ע"ב):

אמר רב ספרא: כי הוו מיפטרי רבנן מהדדי – בעכו הוו מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ.

בפשטות משמע, שחכמים נזהרו שלא לצאת מגבולות ארץ ישראל אפילו כדי ללוות את חבריהם, אף שבוודאי זהו צורך זמני; וכפי שאכן פירש רש"י שם:

כי הוו מיפטרי רבנן מהדדי – בני מדינת הים שהיו הולכין ללמוד תורה בארץ ישראל, כשחוזרים לבתיהם היו חביריהם בני ארץ ישראל מלוים אותן עד עכו, ומשם נפטרים מהם – שאסור לבני ארץ ישראל לצאת לחוצה לארץ.

אלא שהמהרי"ט (שם) מקשה: אם אמנם ישנו איסור אפילו ביציאה זמנית מן הארץ – כיצד זה המשיכו חלק מהתלמידים את דרכם לחו"ל?

מכח קושיה זו רצה המהרי"ט לומר שאין איסור כלל ביציאה זמנית מארץ ישראל, ואותם צורבי מרבנן ששבו לאחוריהם בעכו – מחמירים על עצמן היו; אך שיטת המהרי"ט קשה בפשט הסוגיה:

א. אין שום הכרח במה שהסיק המהרי"ט על סמך קושייתו, כיון שניתן להסביר בפשטות שאותם שיצאו היו ת"ח בני חו"ל, שעליהם אין איסור לצאת – כפי שאכן דקדק רש"י בפרושו, וכפי שכתב הריטב"א במפורש, ז"ל אצלנו:

והאמר רב ספרא כי הוו מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוו מפטרי. פי', דרבנן דא"י מלוין לחבריהם בני מדינת הים שבאו ללמוד לא"י, ולהם היה מותר לשוב לבתיהם. אבל בני א"י היה אסור להם לצאת מן הארץ אל חו"ל, ולפיכך לא היו מלוין אותן אלא עד עכו.

ב. לשון הגמ': "משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ" – קשה להולמה לשיטת המהרי"ט, שמדובר רק בחומרא בעלמא[9].

8 כפי שמוכח מחולין (קז ע"ב): "ורבי אמי ורבי אסי כהנים הוו".

9 הרב אלי שנקולבסקי במאמרו ("יציאה מהארץ למטרת טיול – דיון הלכתי", מספרא לסייפא גליון 46, עמ' 61) מציע הסבר לדברי המהרי"ט, לפיו כיון שיש איסור ביציאה מא"י לזמן קבוע – החמירו אותם חכמים על עצמם שלא לצאת אפילו לזמן קצר; ודוחק.

עכ״פ, הראי״ה קוק כתב (משפט כהן, קמז) שמקור האיסור על יציאה זמנית מהארץ לכל ישראל (ולא רק לכהנים) הוא הסוגיה בקידושין, ולא הזכיר את הסוגיה בגיטין; וכבר תמה על כך הרב סבתו (שם, עמ׳ 260), וכתב שצריך לומר כי הרב קוק ס״ל כמהרי״ט בהסבר הסוגיה.

ד. הגמרא במועד קטן

שנינו במועד קטן (יד ע״א):

מתני׳. ואלו מגלחין במועד: הבא ממדינת הים, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורין, והמנודה שהתירו לו חכמים, וכן מי שנשאל לחכם והותר, והנזיר, והמצורע מטומאתו לטהרתו. ואלו מכבסין במועד: הבא ממדינת הים, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורין.
גמ׳. מתניתין דלא כרבי יהודה; דתניא, רבי יהודה אומר: הבא ממדינת הים – לא יגלח, מפני שיצא שלא ברשות. אמר רבא: לשוט – דברי הכל אסור, למזונות – דברי הכל מותר, לא נחלקו אלא להרויחא; מר מדמי ליה כלשוט, ומר מדמי ליה כלמזונות.

רש״י שם:

מפני שיצא שלא ברשות – כלומר, הואיל ולא יצא ברשות אחרים אלא ברצון עצמו – לאו אנוס הוא.
לשוט – אם יצא שלא לצורך, ולא יצא אלא כדי לשוט בעולם ולראותו, וחזר במועד.

ניתן לבחון את הסוגיה מכמה כיוונים שונים, שכן הדיון המרכזי כאן הוא בהיתר הגילוח בחול המועד ולא בדיני יציאה מהארץ, ונצטרך לעמוד על הקשר שבין הדברים; ואכן, נחלקו בכך הראשונים:

הרא״ש בשם הראב״ד, וכן הריטב״א והמאירי, הסבירו את הסוגיה באופן שהיתר הגילוח בחול המועד תלוי בשאלה אי עבד איסור ביציאתו אי לאו, והיינו – באופן כללי התירו לאנוס להתגלח, אא״כ אונסו בא לו מתוך שעבר על איסור. אמנם, אם לא עשה איסור – ואפילו היה הדבר שהביאו למצב זה דבר שאינו נצרך, כגון שיצא לשוט מחו״ל לחו״ל – שרי לגלח במועד.

וזה לשון הרא״ש בתוספותיו על אתר:

והראב״ד פירש, ר׳ יהודה אומר הבא ממדינת הים לא יגלח מפני שיוצא שלא ברשות – פי׳, שאסור לצאת מארץ ישראל חוצה לארץ; וכיון שלא היה לו מתחלה לצאת – אם בא במועד לא נתיר לו לגלח ולכבס מפני אונסו. אמר רבא: לשוט – לדברי הכל אסור, פי׳ אסור לצאת מארץ לחוצה לארץ ואסור לגלח; למזונות – מותר לצאת ומותר לגלח; כי פליגי בהרוחת מזונות אם מותר לצאת אם לאו.

וכן כתב הריטב״א בחידושיו לסוגיה, ז״ל:

לשוט – דברי הכל אסור. יש מפרשים אותה כפשוטה, אפילו בשיצא מארץ ישראל לארץ ישראל או מחוצה לארץ לחוץ לארץ. וזה תימה גדול – למה קורא אותו שיצא בלא רשות? ואי משום דכיון דלשוט או להרויח יצא לא תקנו לו כלום, כי היה לו לבוא קודם בשעת הפנאי – אין זה נכון בטעם כדי לומר עליו הלשון הזה, ר״ל שיצא שלא ברשות. ונראין דברי

האומר דמיירי בשיצא מא״י לחוצה לארץ, וחוצה לארץ קרי מדינת הים. וביוצא לשוט בעלמא – איסורא עבד, ויוצא שלא ברשות הוא; וביוצא למזונות – בהיתר יצא; וביוצא לסחורה ע״מ לחזור הוא דפליגי, וקיימא לן כרבנן שהוא מותר. ומיהו ת״ח או אדם חשוב אין לו לצאת ואפילו להרוחה וכיוצא בו, והכי מוכח בכל דוכתא.

וכן הוא במאירי:

מה שאמרו במשנה על הבא ממדינת הים שמותר לגלח – אין הדברים אמורים על דרך מוחלט, אלא סוף הדברים בענין זה כך הוא: כל שיצא ממקום שבארץ ישראל למקום אחר שבא דרך הים, או מחוצה לארץ לארץ דרך הים, וכל שכן מחוצה לארץ לארץ וחזר לו, ולא הגיע למקום שאפשר לו להסתפר עד המועד – הואיל ויצא ברשות מותר לספר, אפילו היתה יציאתו מתחלה שלא לשום צורך אלא לשוט בעלמא; אבל אם יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ, ובסרך איסור יצא – שהרי אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ – אם יצא לסחורה או לאיזה צורך – מותר, וכל שכן אם יצא למזונות; אבל אם יצא לשוט ושלא לשום צורך – אסור. ועשו דבר זה כניכר אנסו לכל, שהכל יודעין להבחין בין היוצא לשוט ליוצא לצורך.

מה שהביא את הראב״ד וסיעתו לפרש שהסוגיה מתייחסת לאיסור היציאה מא״י לחו״ל הוא, שאי אפשר לומר דלר׳ יהודה אסור לאדם לצאת ממדינה למדינה לצורך הרווחה, וביותר כאשר ההו״א היתה שלר׳ יהודה אפילו למזונות אסור לצאת, ולכן הסיקו שע״כ מדובר ביציאה מארץ ישראל לחו״ל, והקנס הוא משום איסור היציאה[10].

דרך נוספת בהבנת הסוגיה, המוזכרת כבר במאירי בתור יש מפרשים, היא שאפילו יצא מא״י לא״י אסור לגלח במועד – מפני שיצא שלא ברשות; לפי זה יוסבר הביטוי ״שלא ברשות״ לא מצד איסור כלשהו שהבא ממדינת הים עבר עליו, אלא מפני שלא היה כל צורך ביציאתו, ובכה״ג לא התחשבו בו חכמים בתקנם למי שנאנס אפשרות מיוחדת לגלח בחול המועד[11].

כך עולה, לכאורה, גם מפשט דברי הרמב״ם בהלכות שביתת יו״ט (פ״ז ה״ז-הי״ח):

... כל מי שאי אפשר לו לגלח ולכבס בערב יום טוב – הרי זה מותר לכבס ולגלח במועד. כיצד? אבל שחל שביעי שלו להיות ביום טוב, או שחל להיות בערב יום טוב והרי הוא שבת – שאי אפשר לגלח; והבא ממדינת הים – והוא שלא יצא להטייל אלא לסחורה וכיוצא בה; והיוצא מבית השבייה ומבית האסורים; ומי שהיה מנודה ולא התירוהו אלא במועד; ומי שנשבע שלא לגלח ושלא לכבס ולא נשאל לחכם להתיר נדרו אלא במועד – הרי אלו מגלחין ומכבסין במועד.

10 ובשיטת הראב״ד יש לעיין, אם איסור היציאה מהארץ הוא איסור דאורייתא (ביטול עשה דישוב הארץ) – כיצד התירה אותו סתמא דמתניתין לצורך הרויחא.

11 במאמרו של הרב שלמה דייכובסקי (׳יציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ׳, תחומין כ, עמ׳ 401) מבואר כי אף דעת רש״י היא שהסוגיה עוסקת ביוצא ממדינת הים למדינת הים, ואי-ההיתר לגלח נובע מכך שלא היה כל הכרח חיצוני ליציאתו מעבר לרצונו החופשי; ומדוייק מלשון רש״י: ״הואיל ולא יצא ברשות אחרים, אלא ברצון עצמו״.

הרי שהרמב"ם תולה גם את היתר "הבא ממדינת הים" בשאלת האפשרות לגלח קודם המועד, ולא בשאלה האיסורית. כמו כן לא ציין הרמב"ם כלל כי מדובר במי שיצא מא"י למדינת הים דווקא, אלא סתם את דבריו, ומכאן שבכל כיוון של יציאה מיירי – ומשום שהדבר נעשה מרצונו וללא הכרח – אך לא מטעם איסור שעבר.

דרך שלישית בביאור המשנה היא לומר, שאמנם הבא ממדינת הים אינו יכול לגלח מטעם איסור שהיה כרוך ביציאתו – אך לא מדובר באיסור יציאה מארץ ישראל לארץ העמים, אלא באיסור ההסתכנות שלא לצורך ע"י יציאה לים הגדול, שכאן נחלקו חכמים מהו הגדר של "צורך" אשר בעבורו מותר להסתכן ולצאת לים.

לכאורה, כך עולה מדברי הירושלמי (מו"ק פ"ג ה"א):

> תני בשם רבי יודה: הבא ממדינת הים – אסור לו לגלח. רבי יודה כדעתיה, דרבי יודה אמר: אסור לפרש לים הגדול. מעתה, כהן שיצא חוץ לארץ, הואיל ויצא שלא ברצון חכמים יהא אסור לו לגלח. חד כהן אתא לגבי ר' חנינה, אמר ליה: מהו לצאת לצור לעשות דבר מצוה, לחלוץ או לייבם? אמר ליה: אחיו של אותו האיש יצא – ברוך המקום שנגפו! ואת מבקש לעשות כיוצא בו?!

הרי מפורש בשיטת ר' יהודה, דדעתיה דהגילוח נאסר מצד הסכנה שביציאה לים ולא מצד איסור היציאה – שהרי איסור יציאה יש רק לכהן, כפי שמוכח מן ההדגשה: "מעתה כהן שיצא חוץ לארץ, הואיל ויצא שלא ברצון חכמים...", וכן משמע מן הסיפור על ר' חנינה המוכר לנו מן הגמרא בכתובות.

אמנם, הרא"ש (מו"ק פ"ג, א) גורס שם: "מעתה, כיון שיצא חוץ לארץ" – ולפי זה אין הבדל בין הירושלמי לבבלי וגם אין משמעות הלכתית לעובדה שהאדם שבא לפני ר' חנינה היה כהן; אבל הגר"א בביאוריו לשו"ע (או"ח, תקלא סק"ו) אינו מקבל את גירסת הרא"ש ומציין, כי אכן לדעת הירושלמי איסור היציאה לחו"ל לזמן מוגבל אינו אלא לכהנים בלבד, בניגוד למשתמע מן הבבלי שאף לישראל קיים איסור כזה:

> וצ"ע, דבירושלמי משמע להיפך... משמע דר"י מיירי שלא בחו"ל, והטעם כמ"ש – דאסור לפרוש לים הגדול משום סכנה, וגם משמע בירושלמי דאין איסור לצאת לחו"ל אלא בכהן דוקא...

נעיר, כי בשיטת המפרשים שמצד האיסור עסקינן רצה הרב ישראל רוזן ('תרבות טיולי חו"ל', תחומין כ, עמ' 410) לחדש, שהחילוק בין יציאה לשוט שנאסרה לבין יציאה להרויחא שהותרה אינו בפן המצוה שניתן למצוא במסחר (ואפילו בהרויחא) לעומת לשוט – אלא באופי היציאה; ובעוד שיציאה לסחורה היא בעלת אופי זמני ולפרק זמן מוגדר מראש, הרי שיציאה לשוט אינה כזאת. לפי"ז, טוען הרב רוזן, מסתבר שאין איסור על טיולים המוגדרים מראש לזמן קצוב, כאשר כרטיס הטיסה חזרה כבר מוכן וכדומה, אלא רק בטיולי שוטטות מסוג הטיולים למזרח הרחוק, שעצם מהותם היא 'נסתובב ונראה לאן נתגלגל', כלשונו.

טעם האיסור

נעמוד בקצרה על טעמי איסור היציאה מן הארץ. נראה שנחלקו בכך הראשונים:

א. הרשב"ם כתב (כ"ב צא ע"א): "אין יוצאין – שמפקיע עצמו מן המצוות". יתכן שרשב"ם התכוון להפקעה מכל המצוות, וכשיטת הרמב"ן על התורה (ויקרא יח, כה; ועוד) שכל המצוות חובתן בחו"ל היא בבחינת "הַצִּיבִי לָךְ צִיֻּנִים" (ירמיה לא, כ) בלבד. אפשרות שניה שניתן להסביר ברשב"ם היא שכוונתו להפקעה ממצוות התלויות בארץ – אע"פ שלא מצאנו איסור בהפקעה מחיוב (למשל, אין איסור ללכת בבגד שאין בו ארבע כנפות – אעפ"י שכך מופקעת מצות ציצית). אפשרות שלישית בדעתו היא הפקעה ממצות ישוב א"י.

ב. מדברי התוס' בגיטין (ב ע"א, ד"ה 'ואשקלון'), המזהים את גבולה של א"י לעניין איסור היציאה ממנה עם גבולות כיבוש עולי בבל[12], דייק הרב אליעזר שנקולבסקי ("יציאה מהארץ למטרת טיול – דיון הלכתי", מספרא לסייפא גליון 46, עמ' 64) כי האיסור הוא מטעם הפקעת המצוות התלויות בארץ.

ג. לדעתו המפורסמת של הרמב"ן (השגות לספהמ"צ לרמב"ם, 'מצוות ששכח אותן הרב ממצוות עשה', ד) בדבר קיומה של מצוה דאורייתא "לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו... ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה" – סביר להניח כי האיסור לצאת נובע בפשטות מהפקעת מצות עשה זו.

מכיון שהטעם אינו מוסכם בראשונים, נראה שלא ניתן יהיה להסיק ממנו את אופי האיסור.

נעיר, כי הרב שאול ישראלי (חוות בנימין ח"ג קיד, ו) מביא טעם אפשרי לאיסור משלו – החשבת חו"ל וביזוי א"י, וז"ל:

> וטעמא דמילתא נראה, שיציאה לטיול הרי זה משום גילוי דעת של החשבת חוץ לארץ, שכן לשם תענוג ממראות חוץ לארץ ומהנאה מהדברים המצויים שם, ואינם בא"י, הוא יוצא. ויש בזה משום העדפת חוץ לארץ על א"י, וזלזול במתנת אלוקים שהיא ארץ הבחירה אשר אויר נשמות אויר ארצה. וכיו"ב מצינו לעניין 'בל תחנם' שאמרו בגמרא ע"ז (כ ע"א): "אסור לאדם שיאמר כמה נאה נכרית זו". ועל כן תענוג זה, אעפ"י שגם זה אפשר היה לומר שהוא לצורך לא פחות מאשר סחורה דלהרווחה בכדי להעשיר, אלא שתענוג זה מחו"ל הוא שאסרו חכמים.

12 אמנם, הרמב"ן (בחידושיו לגיטין שם) העלה אפשרות לפיה אין הכרח לקשר ביניהם, עיי"ש.

בירור ההלכה

א. שיטת הרמב"ם

בשני מקומות מתייחס הרמב"ם לאיסור היציאה מהארץ:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה; אבל לשכון בחוצה לארץ – אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב... ואף על פי שמותר לצאת – אינה מדת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כלייה למקום.

(מלכים פ"ה ה"ט)

מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה בזמן שאין שם דרך אלא היא, כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה, אע"פ שיש שם מי שילמדנו בארץ ישראל לא מן הכל אדם זוכה ללמוד... וכן מיטמא בטומאה של דבריהם לדון עם העכו"ם ולערער עמהן מפני שהוא מציל מידם, וכן כל כיוצא בזה.

(אבל פ"ג הי"ד)

הרב סבתו (שם, עמ' 257) כבר עמד על הבדלי הניסוח שבין שני המקורות; בהלכות מלכים ניסח הרמב"ם את דבריו על דרך השלילה: "אסור לצאת... אלא", לעומת הלכות אבל שם נקט הרמב"ם בלשון חיובית: "מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה...". מהי משמעותו של הבדל זה? כן יש לתת את הדעת לשני הבדלים נוספים:

א. בהלכות מלכים הזכיר הרמב"ם את התנאי: "ויחזור לארץ", משא"כ בהלכות אבל.

ב. בהלכות מלכים מוזכר היתר נוסף – "וכן יוצא הוא לסחורה" – שאינו מופיע בהלכות אבל.

עוד שאלה מתבקשת בדעת הרמב"ם היא – על פי איזה מקור פסק הרמב"ם את דבריו?

הרב ישראלי (ארץ חמדה שער א, י) מסביר, כי החילוק בין שני המקומות נובע מהטעמים השונים באיסור היציאה לישראל ולכהן: בכהן איסור היציאה נובע מאיסור ההיטמאות בטומאת ארץ העמים, ובזה לא שייך לחלק בין זמן מועט, ממושך או קבוע – וכן לאידך גיסא: אם התירו חכמים את היציאה לצורך מיוחד כלשהו, כגון נשיאת אשה וכדומה – מדין איסורו של הכהן אין כל נפק"מ אם הוא עומד לחזור או לא. לעומת זאת, האיסור לכלל ישראל הוא מטעם אחר של פגיעה בישוב הארץ, ואם אכן דעתו לחזור ויציאתו הינה ארעית בלבד – אין זה פוגע באופן מהותי בישיבתו בארץ. עפ"י חילוק זה מובן כי בהלכות אבל, בו עוסק הרמב"ם בדיני הכהן, אין טעם להזכיר "ויחזור לארץ" – כיון שמצד איסור הטומאה באמת אין הבדל בין יציאה לזמן ארוך או קצר; ואילו בהלכות מלכים, שם דן הרמב"ם באיסור הכללי לכל ישראל, ראוי להדגיש כי האיסור הוא רק ביציאה קבועה מן הארץ, אך יציאה לזמן קצר, שאינה פוגעת בישוב הארץ, מותרת לישראל לכל צורך שהוא

(למעט לצורך טיול[13]). גם נושאי כליו של הרמב"ם בהלכות מלכים (כס"מ ורדב"ז שם) ציינו כי אף ההלכה שם, העוסקת באיסור לכל ישראל, מקורה בסוגיה בעבודה זרה – משם עולה, כפי שראינו, שהאיסור לישראל (אם ישנו) הוא רק ביציאה קבועה[14].

אמנם, הרב סבתו (שם, עמ' 261) רצה לחדש, כי יתכן שגם הרמב"ם הסיק את גדרי היתר היציאה הזמנית מהמקורות האחרים שהזכרנו (גיטין, קידושין וכתובות), ובאמת לא נתכוון הרמב"ם לתת היתר גורף ליציאה זמנית לכל צורך שהוא – אלא לצורך מציאת אשה, לימוד תורה או הצלה מן הגויים בלבד; וזוהי, אם כן, משמעות השימוש בלשון "אסור לצאת... אלא". לפי זה, ההיתר לצאת לסחורה אינו סימן להיתר לכל צורך – כפי שתפס הרב ישראלי (שם) – אלא נובע רק מהעובדה שיש ביציאה למסחר משום בניין הארץ וסיוע בפיתוחה הכלכלי.

ב. פסיקת ההלכה בשולחן ערוך

זה לשון השו"ע (או"ח תקלא, ד):

> ואלו מגלחין במועד... וכן הבא ממדינת הים בחול המועד, או שבא בערב הרגל ולא היה שהות ביום לגלח, והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל.

וביארו נושאי כליו, דמדכתב השו"ע "והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל" – ולא סתם דבריו – משמע שהבין את הסוגיה במו"ק כראב"ד המובא ברא"ש, שהתנאת ההיתר להתגלח נובעת מהאיסור לצאת.

וכך מסביר המ"ב (שם, סקי"ד):

> והוא שלא יצא וכו' – פירוש, דמארץ ישראל לארץ ישראל או מחו"ל לחו"ל אף ביצא לטייל – שאינו דבר מצוה – אפ"ה מותר לו לגלח כשלא היה פנאי לגלח מבעוד יום, כיון שיציאתו ברשות היתה, שלא עשה איסור בזה; אבל מא"י לחו"ל אינו מותר אלא ביצא להרויח או לראות פני חבירו – דהוא חשיב דבר מצוה שמותר לצאת מא"י בשביל זה – משא"כ לטייל בעלמא, דבכה"ג אסור לצאת מא"י לחו"ל, לא התירו לו לגלח.

המגן אברהם (שם, סק"ז) הוסיף על דברי השו"ע: "אבל יצא להרויח או לראות פני חברו – שרי, דמקרי דבר מצוה – עיין סוף סימן רמח".

החידוש הגדול שאף לראות פני חברו נקרא צורך מצוה, מקורו בדברי הרמ"א (או"ח רמח, ד), שם כתב המחבר שאין לצאת בספינה אם ברור שבמהלך הנסיעה תתחלל השבת – אלא לצורך מצוה, ובלבד שיהיה לפחות ג' ימים קודם השבת; וביאר הרמ"א:

13 כך מפורש בדברי הרב ישראלי (שם), שכנראה למד זאת מהגמרא במו"ק – אעפ"י שלהלן נראה כי בשער הציון הבין שהרמב"ם למד את הסוגיה במו"ק אחרת.

14 בעניין היתרו של הרמב"ם לצאת לסחורה הביאו הנו"כ את הירושלמי (סנהדרין פ"י ה"ח) ביחס לחזרה מצרימה: "לישיבה אין את חוזר, חוזר את לסחורה ולפרקמטיא". ומכאן שהבינו כי האיסור לדעת הרמב"ם הוא בהשתקעות בחו"ל – בדומה לאיסור ההשתקעות במצרים – ומה שלא נכלל בגדר השתקעות, כמו למשל סחורה – מותר. כלומר, דברי הרמב"ם "אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם" מטרתם להדגים יציאות שאופיין זמני, לאפוקי יציאות של השתקעות.

יש אומרים, שכל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חברו – חשוב הכל לדבר מצוה, ואינו חשוב דבר הרשות רק כשהולך לטייל.

גם בדין עירובי תחומין, דקיי"ל אין מערבין אלא לדבר המצוה, פסק השו"ע (או"ח תטו, א): "אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצוה... או להקביל פני רבו או חבירו שבא מן הדרך..."; והרמ"א הרחיב: "או שרוצה לילך לטייל ביו"ט או בשבת בפרדס, שיש בו שמחה – בזה מקרי דבר מצוה".

מצאנו, אם כן, מקור לכך שאף ביקור חבר נחשב בגדר מצוה[15].

עפ"י הרמ"א בדיני עירוב רצה הרב שנקולבסקי (שם, עמ' 76) לטעון שאף טיול לחו"ל הותר, ומה שנאסר לטייל היינו רק טיולים דרך ליצנות ושעשועים, וכפי שכתב הר"ן בחידושיו (מו"ק יד ע"א): "לשוט – לשוטט בארצות לשחוק ולטייל עצמו", אך לא טיול לצורך מנוחה, הרחבת הדעת וכדומה:

אולם אחר שמצאנו שהטיול בחג ובשבת, הגורם 'תענוג' מהווה סיבה להקל, וכן היקלו לאדם עשיר לצאת על מנת להרויח יותר, לא אדע מדוע עשיר הרוצה להרויח יותר מותר לו לצאת, ואילו הרוצה לצאת על מנת לראות נופים שאין כמותם בארץ ישראל, או להתבונן בשכיות חמדה (מבנים, אומנות) שבחוץ לארץ, המרחיבות דעתו של אדם, אסור לו לצאת[16]?!

הרב ווזנר (שבט הלוי ח"ה, יו"ד קעג) מחלק, כנראה, בין יציאה לזמן מוגבל לבין יציאה לזמן מועט מאוד, כשיוצא להתרשם מפלאי הבריאה:

... אבל בדעתו לחזור – אסור לצאת שלא לצורך כלל, אבל בצורך כל דהו לא גזרו, ובטיול, על פי סברא, לא נקרא צורך. ומכל מקום, אם הולכים לזמן מועט מאוד לראות פלאי הטבע של יוצר בראשית ב"ה – יש מקום לצדד להקל. כמובן, צריך להפך הכל לדרך מצוה, ועיין בבלי וירושלמי ריש פ"ג דמועד קטן.

אמנם, בשער הציון (שם, סקי"ב) ציין שפסיקת השו"ע לגבי איסור הגילוח לשב מטיול בחו"ל היא דעת הראב"ד דווקא, אך רבים מהראשונים חולקים על כך[17], ולכן המיקל – יש לו על מה לסמוך:

15 לפי"ז מתחזק הסברו של המהרי"ט, לפיו אותם חכמים בגמרא בגיטין שנפנו לאחוריהם בעכו – חומרא בעלמא נהגו, שהרי ליווי חבר נחשב כאמור לדבר מצוה והיה מותר להם לצאת.

16 תמיהה דומה העלה הרב שלמה דייכובסקי במאמרו (תחומין כ, עמ' 403).

17 והדברים תמוהים שהשו"ע יפסוק כדעת הרא"ש נגד הרמב"ם והרי"ף, מה גם שבטור עצמו משמע שלא פסק כראב"ד אף שהביא את דבריו, ז"ל הטור (או"ח תקלא):

והבא ממדינת הים שלא היה יכול לגלח קודם, וכגון שהלך להרויח מזונותיו או להתעשר; אבל אם לא הלך אלא לטייל – לא יגלח, דלאו אנוס הוא, דאפשר לו שלא ילך. והראב"ד פירש אפילו לטייל, דאמרינן לא יגלח דוקא מארץ ישראל לחוצה לארץ; אבל אם הכל בחוצה לארץ או בארץ, אפילו הלך לטייל – יגלח.

השו״ע תפס בזה כדעת הראב״ד, והסכים עמדו הרא״ש והנ״י. והגר״א הקשה, דמהירושלמי שהביאו מוכח לכאורה להיפך, דמיירי אף ביצא מא״י לא״י או מחו״ל לחו״ל, והיינו דכיון שהיה יציאתו שלא לצורך כלל – לא התירו לו; וכן נראה מדעת רש״י והר״ח, ע״ש, וכן נראה להדיא מסתימת הרי״ף והרמב״ם. אכן, ברי״ץ גאות מצאתי שכתב ג״כ כהראב״ד, וכ״כ באשכול ובשיטת ריב״ב, וע״כ המיקל יש לו על מי לסמוך.

והנה, במאמר תגובה למאמרו של הרב שנקולבסקי כותב הרב גנץ (מספרא לסייפא גליון 47, עמ׳ 192):

... אני רוצה להעיר הערה עקרונית: כשהולכים לדון בעניין הלכה למעשה – ודעת שולחן ערוך בעניין ברורה לאסור, גם אם נאמרה בדרך אגב (בהלכות חול המועד), ונושאי כליו הסכימו עימו – אין טעם לדון בסוגיות, ולהתיימר להוכיח מהן הלכה למעשה להיתר, ואפילו לא לסניף בעלמא. אין בידינו להכריע נגד שולחן ערוך ונושאי כליו מכח הסוגיות! לרבני דורנו נשאר בעניין זה רק להגדיר מה נכלל בגדר ״מצוה״ המתירה יציאה לחו״ל.

ברם, לענ״ד יש מקום לעיון נוסף בסוגיות ובראשונים – משני צדדים:

א. כלל לא פשוט שכוונת מרן השו״ע היתה לפסוק כאן, בהלכות חול המועד, בעניין היציאה מא״י. כך גם משמע משער הציון הנ״ל, שכדי להסביר את היתר השו״ע לגלח ביוצא מחו״ל לחו״ל (אעפ״י שהוא היפך הירושלמי, הרי״ף, הרמב״ם ועוד ראשונים), הביא שמצא כשיטת הראב״ד – אותה פסק השו״ע – בראשונים נוספים, וכתב שלכן ״המיקל יש לו על מי לסמוך״; כלומר, נראה שכוונת השו״ע, עפ״י דברי שעה״צ, לא היתה פסיקה בענייני יציאה מא״י – אלא רק לימוד צד להקל באיסור דרבנן זה של איסור גילוח בחוה״מ, משום שיש ראשונים שתולים את איסור הגילוח ביציאה מא״י דווקא. לפי״ז, ניתן לומר שגם באיסור היציאה מן הארץ, שככל הנראה אינו אלא מדרבנן[18], יתכן ואפשר לסמוך על שיטות הראשונים המתירים – הרי״ף, הרמב״ם ועוד – כפי שאמרנו לעניין הגילוח (אם כי יש להקפיד שלא לנהוג את שתי הקולות יחד, כדי שלא יהיה תרתי דסתרי).

ב. אף אי נימא דכוונת השו״ע אכן היתה לאסור יציאה מהארץ, עם כל זה יש מקום לעיין; דהנה בעניין הפלגה בספינה בתוך ג׳ ימים קודם השבת (או״ח רמח) – נחלקו הראשונים בטעם האיסור, ופסק השו״ע בפירוש כדברי הרי״ף דהאיסור הוא משום עונג שבת, שבכל ג׳ יום הראשונים של ההפלגה יש לנוסעים צער ובלבול, ועפי״ז התיר לנוסעים בנהרות לנסוע אף בתוך ג׳ ימים, דבנהרות – בשונה מהים – אין גלים ואין צער ובלבול. הרי שדעת השו״ע ברורה בעניין, ועם כל זה כתב הביאור הלכה (שם, ג ד״ה ׳וכן נהגו בקצת מקומות׳):

ובאיזה מקומות נתפשט המנהג להפליג ע״י קניין שביתה אפילו בים הגדול בשבת, ולא חיישי לטעם עונג שבת... ומ״מ במקום שנהגו היתר בזה אין למחות, וכמו שכתב בב״י דיש להם על מי שיסמוכו, והוא שיטת הרמב״ן דס״ל דטעם איסור הפלגה בספינה הוא דוקא בספינה שרובה ישראל, דאז האינם-יהודים העושים מלאכה בספינה הוא בשבילן.

18 עיין במאמרו של הרב דייכובסקי, שם, עמ׳ 400-401.

הרי דאף במקום שפסיקת השו"ע ברורה, אם נהגו כבר היתר בזה – אין למחות בידם אם יש להם על מה שיסמוכו ואין זו דעת יחידאה בלבד; וכתב כן, כאמור, הב"י עצמו (אם כי יש לעיין אם לא נתכוון הב"י להשאיר במיוחד פתח להיתר על אף פסיקתו בשו"ע, דא"כ – הרי דברי הביה"ל אינם עקרוניים אלא פרטיים למקרה זה של הפלגה בלבד).

האיסור לכהנים

עד כה דנו בעיקר באיסור היציאה מן הארץ לכלל ישראל, כפי העולה מן הסוגיות השונות. בחלק מן הסוגיות נוכחנו לדעת כי הגם שאין ראיה מפורשת לאיסור יציאה זמנית לישראל, מוכח עכ"פ כי קיים איסור כזה לכהנים. עוד ראינו כי מצד איסור היציאה לכהנים אין חילוק בין יציאה לצמיתות לבין יציאה זמנית, כיון שאיסור זה נובע מאיסור טומאת ארץ העמים שנגזרה ע"י חז"ל.

נשאלת השאלה, האם איסור הטומאה דינו ככל איסור טומאה רגיל הנוהג תמיד, כמו איסור ההטמאות למתים – או שמא גזרת חז"ל הינה חומרה מיוחדת הקשורה לאכילת תרומה בטהרה וקיימת רק בזמן שתרומות נאכלות בטהרה בא"י; הנפ"מ תהיה, כמובן, בימינו – שכל הכהנים הם רק בחזקת כהנים ואינם אוכלים תרומות בטהרה, ונמצא שלפי האפשרות השניה לא יהיה איסור לכהנים לצאת מארץ ישראל.

הגמרא בשבת מבררת את שלבי התפתחות גזירת טומאת ארץ העמים, שתחילתה עוד בימי יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, ומסיקה (טו ע"ב):

> אתו אינהו, גזור אגושא – לתלות, ואאוירא – ולא כלום; ואתו רבנן דשמנים שנה, גזור אידי ואידי – לתלות; ואתו באושא, גזור אגושא – לשרוף, ואאוירא – כדקאי קאי.

בגזירה הראשונה קבעו שתרומה הנוגעת בגוש ארץ העמים תשמר בחזקת ספק – אך לא תשרף; בשלב השני גזרו שאף באויר ארץ העמים יהיה כן; ובגזירה השלישית קבעו שתרומה הנוגעת בגוש ארץ העמים טמאה ודאי ויש לשורפה.

רוב הראשונים והפוסקים (ע"ין רי"ף הלכות טומאה; רמב"ם אבל פ"ג הי"ג; רא"ש הלכות טומאה, א; טור יו"ד, שסט; שו"ע ורמ"א שם, א) הביאו דין זה של טומאת ארץ העמים ללא סיוג כלשהו שאין זה שייך בימינו. כך, למשל, הטור:

> "אֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם לְנֶפֶשׁ לֹא יִטַּמָּא בְּעַמָּיו" (ויקרא כא, א) - מכאן שהכהן מוזהר שלא לטמאות למת וכן לכל הטומאות הפורשות ממנו... וכל ארץ העכו"ם אסור לכהן לטמאות בהן.

הראשון שטען כי דין זה אינו שייך כיום היה רש"ל בביאורו לטור (שם), ובעקבותיו הלכו הב"ח, הפרישה, הש"ך והט"ז; כך העיר מהרש"ל: "פירוש, בזמן שא"י היה בטהרה היה אסור לכהן לילך לחוץ לארץ".

אמנם בשו"ת שבות יעקב (ח"ב, צח) חלק על המהרש"ל וכתב:

> הלואי ויהיו כל שמעתין ברירין כדבר זה, דדין ארץ העמים נוהג בינינו אף בזמן הזה, דלא כדעת האחרונים שנמשכו בזה אחרי דברי מהרש"ל.

כך משמע גם מן הגר״א, שלא העיר מאומה על דברי השו״ע (שם) ולא הזכיר שהאיסור בטל, בניגוד לדין שתי חלות למשל, שציין (יו״ד, שכב סקי״א) שאינו נוהג כיום.

רעק״א בהגהותיו לשו״ע (שם) מביא שעתה לא נהגו להיזהר בכך, ומעלה שני טעמים אפשריים: הראשון – משום הפרנסה, לפי ההיתר להציל מן הנכרים שלמדנו מן הגמ׳ בע״ז; וההסבר השני דומה מאוד לדברי רש״ל: ״אי נמי, מפני שכולנו טמאי מתים״.

החכמת אדם (קנט, א) פסק כמהרש״ל, וכן בערוך השולחן (יו״ד שסט, יא) הביא את שתי הדעות ונטה לדעת המהרש״ל.

אמנם, שיטת המהרש״ל קשה – שהרי אין בי״ד יכול לבטל דברי בי״ד חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין, וכיון שלא מצאנו עד תקופת האחרונים מי שחלק על גזירה זו – מי היה בעל הסמכות לבטל את הגזירה שבמניין?

במאמרו (״יציאת כהן לחוץ לארץ בימינו״, תחומין ה, עמ׳ 189) רוצה י׳ אפשטיין לדייק מדברי המהרש״ל, שהדין אינו תלוי בנהיגת אכילת טהרות בא״י בטהרה אלא תלוי בטומאת הארץ, כלומר – כוונת המהרש״ל היתה, שבזמן שהיה עם ישראל בארצו היתה ארץ ישראל שרויה בטהרה, ולכן היה אסור לצאת ממנה לחוצה לארץ; אך בזמן שישראל בגלות וגויים יושבים בא״י – טמאה גם א״י, ואין איסור יציאה מטומאה לטומאה.

ממילא רוצה אפשטיין לחדש שבימינו אנו, שחזרו ישראל למקומן – שוב חזרה טהרה למקומה, וחזר האיסור לצאת מארץ ישראל לארץ העמים גם לדעת המהרש״ל[19].

בהמשך דבריו רצה אפשטיין לומר שאף הפרישה, הב״ח והש״ך הלכו עפ״י הבנה זו של המהרש״ל, אך הט״ז אינו סובר כן ותולה את דבריו בטהרות שבא״י ולא בטהרת הארץ עצמה.

סיכום

מהגמרא בכתובות, ע״ז וגיטין לא ברור שקיים איסור יציאה זמנית מא״י לחו״ל. הרב קוק מצא את מקור האיסור בגמ׳ בקידושין, אך גם שם נחלקו רש״י והמהרי״ט על המאירי וסברו שאין להביא משם ראיה, משום שהסוגיה עוסקת ביציאה קבועה או ביציאת כהן.

השו״ע פסק בהלכות חוה״מ כדעת הראב״ד בסוגיה דמו״ק, אך שעה״צ הזכיר כי הרמב״ם והרי״ף חולקים על הסבר הראב״ד, וכתב שעל כן המיקל יש לו על מה לסמוך.

גם לפי דברי השו״ע כתב המג״א דראיית פני חברו מיקרי דבר מצוה ושרי, והרב שנקולבסקי הוכיח מדברי הרמ״א שאף טיול שאינו של שחוק אלא של מנוחה והרווחת הדעת ג״כ מיקרי דבר מצוה ושרי. בדומה לכך התיר הרב וזנר, אך כתב שעדיף לסובב את הטיול לדבר מצוה.

19 אמנם, קשה לומר כן לפי עניות דעתי, שבתקופת הגלות בה ישבו גויים בארץ ישראל היתה הארץ טמאה וגם עליה חלה גזירת ארץ העמים, דהא אמרינן בפרק בתרא דנזיר (סה ע״ב) ובכתובות (כ ע״ב) ד״עילא מצאו וטיהרו ארץ ישראל״, כלומר – חכמים חיפשו כל קצה חוט, ולו הקטן ביותר, בכדי להימנע מלטמא את ארץ ישראל, וא״כ לא מסתבר שטומאת ארץ העמים – שהיא עצמה משום ספק שדות שנחרשו – תחול על ארץ ישראל.

הרב רוזן במאמרו כתב שאופי הטיול שנאסר בגמרא במו"ק הוא כזה שאינו מוגבל לזמן, אך טיול שהוא בעל אופי של זמן מוגבל – מותר.

לגבי האיסור לכהנים ראינו, כי הראשונים לא חילקו בדין טומאת ארץ העמים בין תקופות שונות, אך המהרש"ל – ובעקבותיו רבים מהאחרונים – נקטו דדין זה תקף רק בזמן שנוהגות טהרות בא"י. אמנם, הגר"א והשבות יעקב חלקו עליהם.